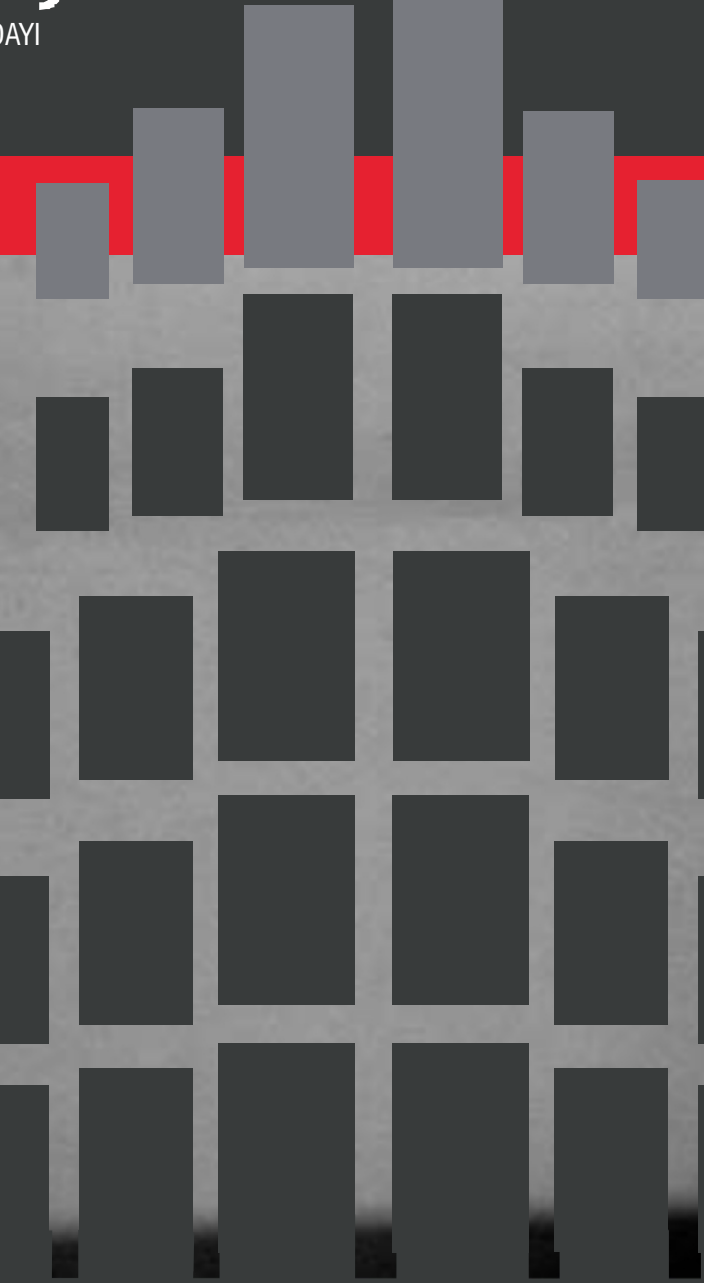


# Sermayenin Kentleri

Kerem KABADAYI



2005 yılında Akmerkez Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı'nın televizyonlarda yayınlanan reklamlarında geçen ve pek de fazla dikkat çekmeyen tek bir cümle, belki de sokaklarında gezindiğimiz, meydanlarında buluştuğumuz, ucu başı artık belli olmayan İstanbul'la ilgili önemli bir duyuru niteliğindedir: "kent'in merkezi, gelir

merkezi!" 1993 yılında açılan ve İstanbul'un Merkezi İş Alanında gerçekleşecek önemli bir dönüşümün ilk adımlarından birini teşkil eden Akmerkez, hisse senetleri aracılığıyla halka arz ediliyordu. Toplumun tüketim alışkanlıklarındaki değişimle beraber, alışveriş, eğlence ve 'kültür' tesislerini tek bir çatı altında toplayan dev yapıların



kent merkezine yönelik işgal hareketi, art arda dikilen yeni tüketim mabedleri ve onlara yaslanan ofis ya da “rezidans” kuleleri ile halen devam etmekte. Merkezi İş Alanı, ya da Taksim-Maslak aksı olarak da tanımlanabilecek bölgenin geçirdiği dönüşüm hakkında üretilmiş onca akademik yayın, kent merkezinin “gelir merkezi” olduğunu bizlere yıllardır söyleyip dursa da, bu dönüşümün altında yatan ekonomik mekanizma, bununla işbirliği eden teknik ya da politik- odaklar, ve bütün bu sürecin İstanbul sakinlerine kesilen faturası halen tam olarak derlenip toparlanabilmiş değil.

Kentlinin bugün yaşadığı 'krizin' kökenleri ile artık sağlık, güvenlik, ve barınma gibi temel haklarının gaspına kadar varan bu dönüşümün, kent morfolojisinde bıraktığı izi sürerken, İstanbul'un nasıl olup da birkaç on yıl içerisinde insana bu kadar düşman bir azmana dönüştüğünü de anlamak mümkündür. Bir kentin morfolojisinin, ya da daha basit bir ifadeyle 'mekanının' temel yapıtaşları, kentin kamusal alan ağları ile inşaata açılan arsaların dağılımıdır. Bu 'parsellerin' dağılımı hem mülkiyet yapısı açısından, hem de fiziki boyutları açısından oldukça fazla önem taşır. Özel mülk sayılan kent toprağı ile, kamusal alan arasındaki temel gerginlik, kamusal alandan doğrudan kar edilememesi durumunda ortaya çıkar. Eğer kamusal alanda bir kar potansiyeli yoksa, müteahhit için hiç bir önem taşımaz. Böylece kamusal alan fiziki özel mülkten geriye kalan artık alan olarak gelişir.

Kar edilebilir hale getirilmiş, kamusal alan taklidi yapan özel geçiş alanlarına, alışveriş merkezlerinde, pasajlarda veya 'soylulaştırılmış' kamusal alan parçacıklarında da rastlamak mümkündür. Bu açıdan Beyoğlu'ndaki Eski Cezayir Sokağı kadar İstanbullu üst-orta sınıfın yeni gözbebeğı Kanyon alışveriş merkezi de ileri örnekler olarak görülebilir. İlki, harabe bir sokaktan devşirilmiş yeni bir yarı-açık tema-sokağı iken, diğeri sokaklardaki canlılığı kendi içine çeken bir girdabı andırır.

Metropollerde giderek artan suç oranı, orta sınıfların konut seçimi tercihlerinden alışveriş alışkanlıklarına kadar bir çok tüketim biçimini yönlendirmek üzere kullanılan bir kampanyayı da beraberinde getirmiştir. İstanbul, kimsenin can ve mal güvenliğinin olmadığı, sağlıksız bir 'ömür töpüsü' adeta; lüks toplu konut reklamlarına bakılacak olursa, kentin, insana düşman hale gelişi sanki tamamen doğal bir şekilde gerçekleşmiş gibi... Halbuki, köyü, mezrası yakılıp büyük kentlere göç ettirilen kırsal nüfus, nasıl ki kendiliğinden evini, barkını, toprağını terk etmediyse, kentin merkezindeki, cam ve çelikten suskunluk anıtları da kendiliğinden topraktan fıskırvermemiştir. Sermayenin kent üzerindeki hakimiyeti, kendi tasarım kültürü ve malzemelerini de, ideolojik bir ifadesizlik yoluyla cephele boyunca ilan etmiş, sermaye birikimi döngüsüne en verimli şekilde hizmet edecek blokları, alt alta, üst üste dizmiştir.

Türkiye'nin metropollerinin 90'lı yıllar boyunca geçirdikleri deformasyon sürecini anlamlandırmanın yolu, gerçekleşen dönüşümü, sermayenin kentsel hegemonya projesi dahilinde ele almaktan geçer. Kentsel toprakların, sermaye birikimi sürecinde birer spekülative yatırım aracı haline gelmeleri ile hem kentli bireyin yaşamında hem de kentsel mekanda yeni örüntülerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Bu dönüşümü sorgulamak aynı zamanda, kentin merkezi, gelir merkezi haline gelirken, kentsel rantın büyük sermaye tarafından neyin pahasına emildiğini sormayı gerektirir. Bu sebeple, kent kültürünü ve bireyi temel alan 'akademik' eleştiriyile, profesyonel şehircilik bakışını birleştiren yaklaşımlar ortaya koymak şarttır. Geline nokta, değişen kent morfolojisinin toplumda yarattığı etkiler, kentlinin gündelik krizini derinleştirmektedir. Toplumsal kutuplaşmanın kent mekanına kodlanması, kent mekanının belli çalışma, ulaşım ve topluca yaşama biçimlerini dikte eder hale gelmesi, kent yaşamının

zenginliğini yok etmesi ve güvenliğin ortadan kalkması gibi sayısız basit nokta bir araya getirildiğinde, kentleşme çalışmalarında bireysel deneyimleme ile akademik-teknik çözümleme arasındaki uçurumu daraltmanın aslında çok da zor olmadığı görülecektir.

Kente şekil veren güçlerin teşhirindeki yöntem karmaşası, sürecin altyapı ve üstyapı arasındaki ilişkilerin bütünü olarak ele alınmaması, toplumsal bilginin giderek kompartmantalize edilmesi sonucu ufak araştırma alanları arasındaki bağların giderek zayıflaması -hatta bu sürecin 'disiplinlerarası' araştırma söylemiyle örtbas edilme çabası- bir araya geldiğinde, küresel kapitalist kentleşme içerisinde Türkiye metropollerinin durumunu değerlendirmeyi zorlaştıran bir kargaşa yaratmaktadır. Küresel çapta Kapitalizm yeniden yapılanırken, ileri kapitalizmin merkez ülkelerinde 20-30 yıl önce başlamış olan tartışmalar, Türkiye'de yaşananlara ışık tutabilecek niteliktedir. Ancak sermayenin kent mekanına müdahalelerini teşhir etmek yerine, Türkiye'de "modernite projesinin iflasını" ilan etme eğilimi, bir yandan planlama otoritesini idealize ederken, diğer yandan da koca bir toplumun kapitalistleştirilmesi projesinde, Cumhuriyet tarihinin hangi aşamasına ulaşmış olduğumuzun tespiti yapmaktan kaçınmak anlamına gelmektedir.

Kapitalizmin dünya çapında yeniden yapılanması, özellikle finans sermayesinin küresel akışını giderek görünmez hale getirirken, kent mekanını üreten ve dönüştüren, kentte kolektif tüketim süreçlerini yeniden tanımlayan güçlerin de giderek gözlerden uzaklaştırılmasını beraberinde getirmektedir. Kent mekanının dönüşümünde demokratik kontrol, topluma yayılmış karar alma mekanizmaları ve şeffaflığın olmayışı, kentin gelişimini etkileyen güçlerin, "doğalmış" gibi görünmesine yol açarken, kentin değişen morfolojisi ile beraber yeni bir toplum veya bireyin aniden ortaya çıkmayışı, kentsel dönüşümüne karşı bireysel tepkiyi 'savunmacı' bir mevziye sıkıştırmış, profesyonellerden gelen muhalefeti de önleyici değil tepkisel bir direniş hattına kadar eriletmeyi amaç edinmiştir. Bu mücadelede kente inen her neşter darbesi, kapitalizmin "yaratıcı yıkım" gücü tarafından bir kere daha değiştirilene kadar, toplumsal koşulların değişmesi halinde bile yerinde kalacak bir mekansal 'kod' yaratmaktadır. Tarihsel mekan katmanları arasında belki de en çarpıcı olan kısım, kentlerin konut stoklarıdır. Tarihin herhangi bir noktasında inşa edilen konut mekanları, dönemin üretim-tüketim ilişkileriyle beraber, toplumsal eşitsizlik ve adaletsizliğin de somut birer yapıya dönüştükleri mücadele alanlarıdır. Konut stoku, her ne kadar parçalanarak sürekli yenilenme





eğilim içersinde olsa da, mekana kodlanmış olan toplumsal çelişkilerin ve farklı yaşama koşullarının, toplumun değişmesi halinde bile uzun bir süre kalıcı olmasına sebep olmaktadır. Kapitalist kentin her yapısında olduğu gibi, konutun “kullanım değeri” yerine “takas değerinin” belirleyici olduğu kent mekanında, konut stokunun baştan aşağı yenilenmesi bile, bu somutlaşmış toplumsal çelişkilerin ancak daha da derinleşerek kent mekanda yeniden üretilmelerine sebep olmaktadır. Kentsel dönüşüm adı altında “gecekondulardan” veya harabe haline gelmiş tarihi yapılardan temizlenen bölgelerin çok katlı apartmanlara, ya da villa sitelerine açılması, kent nüfusun bütününe yarar sağlamak yerine kent merkezinde üretilen ranta el koyan sınıflar için yeni birer spekülatif yatırım aracı yaratmanın ötesine geçmemektedir.

Kentsel toprakların birer spekülatif yatırım aracı olarak değerlendirilmesi, bir çok sorunu da beraberinde getirmektedir. getirmektedir. Yatırım

aracı olarak gayrimenkulun kullanım değeri yerine takas değerinin ön plana çıkması ile beraber, çevre ve yapı kalitesiyle beraber, topyekün yaşam kalitesinin düşüşe geçmesi ilk akla gelen sonuçtur. Sermaye birikimine katkıda bulunmak üzere yapılan yatırımın biçimini, son tahlilde, en soğuk ve vahşi haliyle, sermayenin sonsuz ve amaçsız birikim rasyonelinin belirlediğini akılda bulundurmamak gerekir.

Sermaye birikiminin kamuya hizmet olarak kabul edilmesini salık veren neo-liberal ideoloji, sınırsız birikime hizmet edecek şekilde, kamu sektörünün küçülmesini de öngörür. Bu küçülmenin bir parçası olarak, kamuya ait arazilerin satışa çıkartılması, kentsel toprakların mülkiyet yapısında önemli değişiklikleri beraberinde getirmektedir. İstanbul’da son yıllarda sıkça rastlanan örneklerde de görüldüğü gibi, devlet elden çıkarttığı kentsel toprakların, kamu yararına kullanılacak projelerle değerlendirilmesinden çok, açılan ihalenin hangi elde “kalacağıyla” ya da ne kadar para getireceğiyle ilgilenen bir serbest piyasa çerçevesi içerisinde davranmaktadır. 2000’li yılların ‘küçülen devleti’, kentsel mekanın oluşumuna, bu satışlarla müdahale etmektedir. Bu açıdan bakıldığında serbest piyasalaşma sürecinin demokratikleşmeyle uyumsuzluğu, kentlinin sağlık, güvenlik, barınma gibi hakları pahasına üretilen yeni kentsel mekana derinlemesine işlenmektedir.

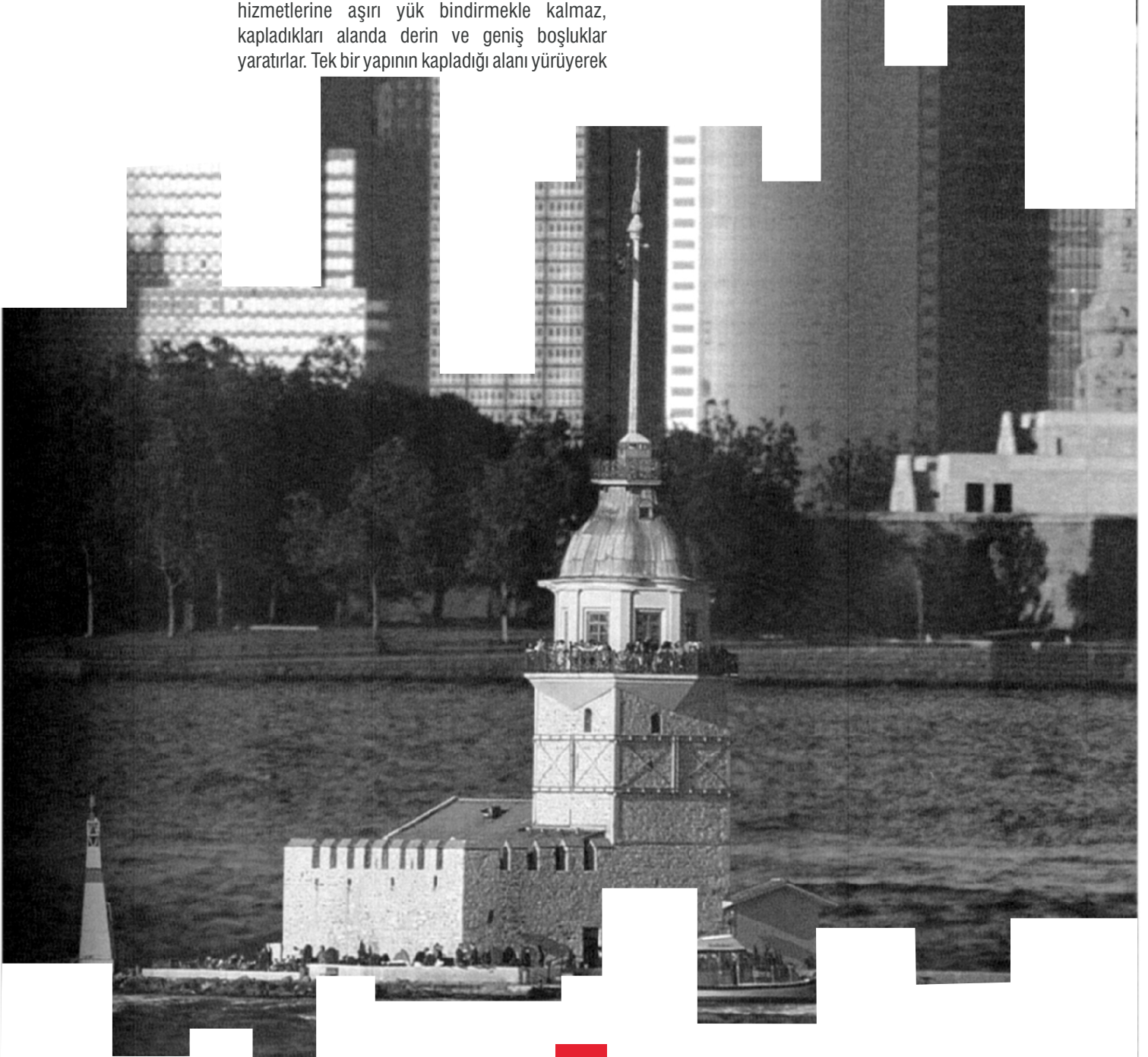
Bu yeni mekansal koda dair sorunların bir kaçını sıralamak, kapitalizmin kentinin nasıl olup da insana böylesi düşmanca bir yapı olduğunu kavramaya yetecektir. Söz konusu sorunlara değinirken, başlangıç noktası olarak, sermaye birikimi rasyoneli alındığında, güze çarpan ilk eğilim, gayrimenkul yatırımında “ölçek ekonomisinin” oynadığı roldür. Sermayenin karlılığını yükseltebilmek için, kent merkezi ya da çevresinde mümkün olan en büyük arsayı, tek parça olarak satın alma baskısını da beraberinde getirir. Kent merkezinde sıkışık kalmış sanayi yapıları ve büyük kamu arsaları, bazen de çöküntü halindeki eski mahalleler, yeni yapı üretiminde ölçek ekonomisine mücade ettiği için büyük müteahhit firmaların ilgisini en çok çeken yatırım araçları olmuşlardır.

Sermayenin kente müdahalesinin boyutları, aynı zamanda Cumhuriyet’in sermaye birikimi tarihinin de fiziksel kalıntıları olarak değerlendirilebilir. İkinci Dünya Savaşı öncesinde başlayan ve küçük bireysel yatırımcıların sermaye ölçeğini yansıtan,

ufak “kira evleri”nden, yap-satçı müteahhitlerin tek-tip apartmanlarına kadar gelişen sürecin ardından, ithal ikamecilik yıllarında biriken yerli büyük sermaye ile 80’li yıllarla beraber ülkeye akan yabancı büyük sermayenin, oteller, kuleler, alışveriş merkezleri ve dev ofis kompleksleri ile kenti istila ettiği, Türkiye metropollerinin yeni oluşan dokusuna damgasını vurmuştur.

Sermayenin kentleşmesinin yarattığı sorunlardan bir diğeri, yatırım ölçeğiyle beraber azmanlaşan yapı ölçekleridir. Kent merkezinde devasa boyutlara ulaşan inşaatlar sadece kentsel altyapı hizmetlerine aşırı yük bindirmekle kalmaz, kapladıkları alanda derin ve geniş boşluklar yaratırlar. Tek bir yapının kapladığı alanı yürüyerek

kat etmeye çalışan bir yaya için bitmek tükenmek bilmeyen monoton bir cephe, hem kentin canlılığını çalıp götürün bir boşluk, hem de ciddi bir güvenlik sorunu anlamına gelmektedir. Kendi çevresinden çok kapladığı açık ve kapalı alanın güvenliğini temin etmekle ilgili olan alışveriş merkezi, ya da ofis kuleleri, insan ölçeğinin çok ötesindeki boyutlarıyla gece gündüz ‘tekinsizlik’ üreten birer boşluk işlevi görür. Bu tekinsizlikten rahatsızlık duyup, ilk defa sesini yükseltenler de yine kentli orta-üst sınıfların sözcüleri olmuştur. Amerika Birleşik Devletlerinde Jane Jacobs’ın dile getirdiği



bu sorunlu gidişata karşı geliştirilebilecek herhangi bir yolun, yine sermayenin birikim açılığı karşısında yenilmeye mahkum olduğunu görmek içinse çok uzun süre geçmesi gerekmemiştir. 1961 yılında dev alışveriş merkezleri ve gökdelenlere karşı geleneksel mahalle örüntüsünü tüm romantizmi içerisinde yeniden canlandırmayı savunan Jacobs'ı takip eden yıllarda, geleneksel mahallelerin replikaları, güvenli, kameralı siteler halinde metropollerini birer birer çevirmiş, kent merkezinde kalan 'geleneksel mahalleler' ise soylulaştırma operasyonları ile sermaye birikimi sürecine eklenmiştir. Bahsi geçen tek-tipleşme, ölçek ve cephe sorunları bir araya geldiğinde, meselenin kent estetiği veya kültürüyle kısıtlı bir konu olmanın ötesinde, kent alanının güvenliği açısından olumsuz bir dönüşüme işaret ettiği görülebilir. Otomobil kullanımına odaklı, yayayı yok sayan, ana caddeden soyutlanmış ofis bloklarından ve boş cephelerden oluşan bölgeler, bir çok işlevin bir arada yürüdüğü bir dokunun aksine, aynı zamanda bu mekanların günün sadece belli saatlerinde kullanılmasına yol açıp, özellikle geceleri ıssız ve tehlikeli bir alan haline gelmelerine yol açmıştır. Özellikle Maslak civarında iyice insana düşman bir hale gelen Büyükdere Caddesi ile etrafındaki alanlar, bu bölgedeki ofis kulelerinde çalışanlar tarafından bile değerlendirilememektedir. Gün içerisinde sıra sıra dizilerek trafiği aksatan servis araçlarıyla evden işe işten eve taşınan ofis çalışanlarının çoğu için bu bölgede çalışmak, dinlenmek, yemek yemek sadece aynı 'plaza'nın değişik katları arasında gezmekten ibaret bir günü tanımlamaktadır.

Sokakların işlevi kapalı mekanlara sıkıştırıldıkça, sokaklar farklı bir şekilde yeniden dolar. Kentli orta sınıfların az da olsa ahlakçılık kokan en genel iddiası, 'normal insanların' boşalttıkları yerlerin 'serseriler, hırsızlar, uğursuzlar' tarafından doldurulacağı yönündedir. Kent alanının güvenliğinin sağlanmasında, geleneksel mahalle dokusundaki sokak canlılığının payı elbette yadsınamaz. Gün boyu değişik amaçlarla farklı farklı insanlar tarafından kullanılan bir bölge, hem orada yaşayanlar,

hem de oradan geçen insanlar için genelde daha güvenli bir alan olacaktır. Ancak buradan yola çıkarak 40 yıl içerisinde varılan noktada, sokakla bağ kurmayan dev yapılardan kaçınmak ya da kent merkezinin canlı dokusunu korumak gibi ciddi derecede planlama ve yaptırım gücü gerektiren politikalar üretilmesi yerine, güvenliğin sağlanması için yeni gözetleme ve kontrol teknolojilerinin kullanıma girmesi olmuştur. Her köşe başını bir kameranın tuttuğu metropollerde, özellikle gençlerin neredeyse tek tip kıyafetlerle dolaşmaya başlamış olması, kaybedilmiş özel alanın, gizlenme, anonimleşme, 'kimseleşme' yolu ile yeniden kazanılma çabasıdır. Bununla beraber güvenliğin sadece 'suç ve ceza' ekseninde algılanması ve gözetlemeyle eş anlamda kullanılması, kentte yaya güvenliği gibi temel sorunları ikinci plana itmiştir. Bir yayaya çarpıp kaçan arabanın plakasının MOBESE tarafından görüntülenmiş olması, kaza kurbanını hayata döndüremeyecekken, yaya dolaşımına uygun, güvenli ve sağlıklı alanlar yaratılması, kazaları önleyici bir güvenlik politikası olacaktır.

Planlama, politika belirleme ve uygulama gücünü elinde tutan yerel ve merkezi iktidarların, kent güvenliğine dair bu sorunlardan, ya da sermayenin kent morfolojisinde yarattığı tahribattan bihaber oldukları düşünülemez bile. Bütün olarak bakıldığında, giderek artan özel güvenli gözetimli alanlara karşılık tekinsizleşen sokaklar, sermayenin kentsel hegemonya projesinde, sermaye birikimine hizmet eden her hamleyi onaylayıcı ve kolaylaştırıcı olmaktan öte bir rol oynamayan devlette yoğunlaşmış egemen güçlerin, sermaye ile ortak çıkarlarını gözler önüne sermektedir. Neo-liberalizmin öngördüğü yeni toplumsallık, kent meydanlarında, pazar yerlerinin 'keşmekeşinde' veya mahallelerin daracık sokaklarında değil, kameralı, güvenli bembeyaz florasan ışıklarla yıkanan alışveriş koridorlarında, ofis katlarında ve kentin dokusunu yarıp geçen insansız bulvarlarda vücuda gelmektedir.

